

Geopolityka popularna

We współczesnych naukach społecznych nastąpiło zmniejszenie zainteresowania „twardą” problematyką instytucji, organizacji społecznej, czy też struktury, na rzecz „miękkiej” problematyki kultury: systemów wartości, znaczeń, norm i reguł, form dyskursu, mentalności zbiorowej itp. Odrodzenie zainteresowania kulturą wśród badaczy społecznych powoduje, iż podczas prób wyjaśniania zjawisk o charakterze politycznym coraz częściej przyznaje się szczególną rolę czynnikom kulturowym. W ostatnich dekadach dyscypliny, takie jak m.in. teoria stosunków międzynarodowych doznały tzw. zwrotu kulturowego przejawiającego się w coraz większym zainteresowaniem problemami kulturowymi. Przejawiało się to nie tylko w powszechnym uznaniu, iż to kultura i tożsamość kulturowa, będąca w szerokim pojęciu tożsamością cywilizacyjną, kształtuje wzorce spójności, dezintegracji i konfliktu w świecie jaki nastał po zimnej wojnie¹ ale także w coraz powszechniejszym uznaniu, iż kultura popularna może mieć znaczący wpływ na kształtowanie się polityki zagranicznej i bezpieczeństwa danego państwa.

Powrót do tematyki kulturowej zainspirował także geografów politycznych do zwrócenia baczniejszej uwagi na problemy kultury popularnej jej wpływu na kształtowanie się w ramach opinii publicznej odpowiedniego obrazu świata i określonych wyobrażeń geopolitycznych. Współczesny człowiek swoją wiedzę o świecie w dużym stopniu czerpie z przekazów medialnych, telewizji, filmów, sieci Internet, czasopism. Większość ludzi w regionach, takich jak Ameryka Północna, Europa i Japonia poznają świat i kształtują swoje wyobrażenia o nim oglądając telewizję, słuchając radia, czy też „surfując” po Internecie. Szczególnie, powstała w wyniku współpracy amerykańskiego wojska i uniwersytetów, sieć Internetu zrewolucjonizowała życie społeczne na przełomie dwudziestego i dwudziestego pierwszego wieku. Należy przy tym jednak pamiętać, iż dostęp do mass mediów jest nierówny i stanowi jeden z wymiarów podziału świata na Północ i Południe. Najwyższy poziom dostępu do Internetu jest w Ameryce Północnej (35% światowych użytkowników) i w Europie (30% światowych użytkowników) podczas gdy w krajach Południa dostęp ten jest ograniczony, np. zaledwie 0,5% ludności Indii posiada

---

¹ S. P. Huntington, *Zderzenie cywilizacji*, Warszawa 2003, s. 15.

stały dostęp do Internetu. Powoduje to, iż to przede wszystkim wielkomiejskie populacje Północy są odbiorcami masowych przekazów medialnych.

Masowy odbiór przekazów medialnych i uczestniczenie w kulturze popularnej kształtuje nasze wyobrażenia o świecie i o naszym miejscu w nim. Rozumienie kultury popularnej w ten sposób pozwala ukazać związki pomiędzy codziennym życiem a teorią stosunków międzynarodowych². Nie bez przyczyny w regionach, takich jak Ameryka Północna czy też Europa telewizyjne reportaże odgrywają często kluczową rolę w zwiększeniu zainteresowania opinii publicznej wydarzeniami międzynarodowymi. Telewizja, gazety, a także Internet pomagają przedstawić sobie omawiane miejsca i lokacje geograficzne. Nowoczesne technologie informacyjne błyskawicznie przenoszące obrazy z miejsc nie miejsce pozwalają przetransportować poprzez telewizyjne wiadomości obraz świata do naszych domów. Pozwalają one budować prywatną mapę świata i wyobrażenie o nim stanowiąc sposób w jaki definiujemy państw, naród i świat. Stanowią element kształtowania naszej wiedzy o otaczającym nas świecie, dostarczając nam swoistej „mapy świata” i tym samym silnie wpływają na podejmowane przez nas działania.

Znaczenie wiedzy o roli mass mediów w kształtowaniu wyobrażeń geopolitycznych wynika z faktu, iż transmisja, cyrkulacja i recepcja informacji oraz obrazów nigdy nie są procesem „neutralnym”; miejsca, takie jak Bośnia, czy też Irak zajmowały w latach dziewięćdziesiątych w przekazach medialnych zdecydowanie więcej miejsca niż konflikty w Angoli, Kaszmirze, czy też Czeczeniu co powoduje, iż wielu teoretyków mediów zwraca uwagę, iż telewizyjne reportaże (oraz wielkie medialne korporacje, które zdominowały globalny przekaz wiadomości) są częstokroć wykorzystywane do wspomagania agendy polityki zagranicznej wielkich i wpływowych mocarstw, takich jak USA, Francja, Rosja, czy też Wielka Brytania³. Rosnąca rola mass mediów w kształtowaniu sposobów postrzegania świata zewnętrznego zwróciła uwagę geografów politycznych. Jednym z prekursorów uwzględniania roli mediów i opinii publicznej w ramach geografii politycznej był francuski uczyony Yves Lacoste, którego publikacje przyczyniły się do odrodzenia się zainteresowania geopolityką w Europie. Publikacje Lacoste’a i jego współpracowników skupionych wokół pisma „Herodote” zwróciły uwagę, na fakt, iż geografia jest także formą społecznego dyskursu, sposobem przedstawiania i opisywania świata. Według Lacoste’a wytwarzanie „geopolitycznych wyobrażeń” jest nie tylko funkcją geografii i akademickich monografii ale przede wszystkim środków masowego przekazu, które generują „geograficzne szablony i obrazy”. Geografia jest nie tylko nauczana w szkolnych ławach ale jest także przekazywana obywatelom za pośrednictwem filmów, gazet, reklam, pocztówek, broszur turystycznych. Przekazy te mogą być różnorodne nie mniej jednak są uzależnione od tego co istniejący porządek społeczny chce uznać jako „geograficzne przedstawienia”. Dlatego też Lacoste uważał, iż dla przebiegu współczesnych procesów geopolitycznych duże znaczenie posiadają środki masowej informacji. Społeczeństwo

² Por. C. Weber, *International relations theory*, Londyn 2002, s. 9.

³ K. Dodds, *Global geopolitics. A critical introduction*, Londyn 2005, s. 73.

w swojej masie nie jest zorientowane na racjonalne, indywidualistyczne podejście do rzeczywistości ale raczej na przyjęcie wytworzonych przez mass media obrazów świata. Dlatego też mass media odgrywają rolę jednego z najważniejszych czynników geopolitycznych.

Yves Lacoste nie był jednym francuskim uczonym, który dostrzegwał „polityczne” znaczenie mediów i kultury popularnej jako narzędzia urzeczywistniania celów geopolitycznych, m.in. francuski socjolog i filozof kultury Jean Baudrillard w wydanej w 1981 r. pracy *Symulakry i symulacja* (wyd. pol. Warszawa 2005) pisał o amerykańskim reżyserze Francisie Fordzie Coppoli, iż realizując *Czas Apokalipsy* jego celem było wypróbowanie interwencyjnej mocy kina i sprawdzenia jaką siłę rażenia ma kino. Film stanowi część działań wojennych, a jeśli nawet Amerykanie przegrali (na pozór) jakąś wojnę, to tę w Wietnamie na pewno wygrali czego dowodem jest właśnie *Czas Apokalipsy*, którego popularność jest zwycięstwem w skali globalnej i ma on moc równą, a nawet większą niż potęga samego Pentagonu i wszystkich światowych rządów⁴. Analizy francuskich uczonych spowodowały rosnące zainteresowanie aspektem mediów i kultury popularnej w ramach teorii stosunków międzynarodowych, a w tym także w ramach stopniowo odradzającej się geopolityki. Yves Lacoste był jednym z pierwszych geografów, którzy do analiz geograficznych wprowadzili problematykę informacji, mass mediów i opinii publicznej jako jednego z głównych aspektów relacji geopolitycznych. Tradycja Lacoste’a wywarła znaczący wpływ na anglojęzycznych geografów politycznych, takich jak John Agnew, Joanne Sharp, Gerard Toal, Simon Dlabay, czy też Klaus Dodds, którzy podjęli próbę odnowy badań geopolitycznych i rozszerzenia jej pól badawczych o nowe, do tej pory ignorowane obszary. Pod koniec lat osiemdziesiątych irlandzki uczyony Gerard Toal użył pojęcie „geopolityka krytyczna” na określenie nowego podejścia badawczego w geopolityce. Powstanie geopolityki krytycznej związane było z rosnącą popularnością teorii krytycznej i postmodernizmu w naukach społecznych a także z coraz większym uwzględnianiem „współczynnika humanistycznego” co dla geopolityków oznaczało odwoływanie się do geografii humanistycznej. Nawiązując do teorii krytycznej, postmodernizmu i geografii humanistycznej zaczęto więc podkreślać fakt, iż geopolityczne teorie nie są prawdą absolutną ale są specyficznymi przedstawieniami związanymi z konkretną osobą i sytuacją. Chociaż świat i przestrzeń są dla wszystkich takie same to odmienna jest jego interpretacja i różne wyobrażenia przestrzenne. Zaczęto więc stawiać pytanie o to jak kształtuje się wyobraźnia geopolityczna i w jaki sposób ludzie nabywają i tworzą swoje wyobrażenia o otaczającym ich świecie.

Zwolennicy koncepcji geopolityki krytycznej uważali, iż nie istnieje „jedna geopolityka” ale występuje mnogość przedstawień i obrazów wewnątrz społeczeństwa. Geopolityka to zarówno poglądy i działalność elit politycznych ale także przedstawienia przestrzenne funkcjonujące w ramach opinii publicznej. Zwolennicy koncepcji geopolityki krytycznej zaproponowali, aby lepiej zrozumieć jak funkcjonuje geopolityka jako prak-

⁴ Por. J. Baudrillard, *Symulakry i symulacja*, Warszawa 2005, s. 75–77.

tyka dyskursu społecznego, podział geopolityki na trzy poziomy: geopolitykę praktyczną – będącą wytworem przywódców politycznych, biurokracji państwowej, instytucji politycznych, dyplomatów; geopolitykę formalną – kształtującą się wśród elit intelektualnych, środowiskach akademickich, ośrodkach analiz strategicznych; oraz geopolitykę popularną – będącą wytworem kultury popularnej, rozpowszechnianą poprzez gazety, filmy, książki. Wszystkie te trzy poziomy wzajemnie się przeplatają i wpływają na siebie w tworzeniu wyobrażeń przestrzennych kształtując swoistą „kulturę geopolityczną” określonej grupy społecznej⁵. Nawiązując do prac Michael’a Foucault’a oraz Jacques’a Derridy geopolityka krytyczna w mniejszym stopniu była teorią poświęconą wzajemnym związkom i zależnością pomiędzy przestrzenią a polityką a większym stopniu koncentrowała się na analizie kategorii i pojęć wykorzystywanych w geopolitycznym dyskursie próbując ukazać ich źródła. Geopolityka krytyczna stanowi zakwestionowanie dominujących wyobrażeń o otaczającej nas rzeczywistości i przyjmowania świata „takim jaki jest” ukazując metody i sposoby kształtowania wyobrażeń geopolitycznych, które traktujemy jako naturalne a nie narzucone z zewnątrz.

Geopolityka popularna zaczęła się rozwijać jako część nurtu określanego mianem geopolityki krytycznej. Jej zwolennicy uznali, iż nasza wiedza o świecie zewnętrznym, będąca produktem wpływu różnorodnych form kultury popularnej ma charakter „polityczny”, gdyż decyduje o sposobie w jaki rozumiemy otoczenie. Geopolityka popularna wykorzystuje uwagę jaką przywiązuje się współcześnie do roli mediów dla analizy sposobów w jaki są konstruowane i reprezentowane dominujące wyobrażenia geopolityczne (dominująca „wiedza” geopolityczna). Uznaje się, iż mass media, takie jak telewizja, radio, sieć Internet, filmy, komiksy, a także muzyka, „produkują” geografie światowej polityki i relacji międzynarodowych przeznaczoną dla publicznej „konsumpcji”. Jedne z twórców geopolityki krytycznej Gerard Toal pisał, iż współcześnie geopolityka stała się w dużym stopniu fenomenem „telewizyjnym” a kontrola nad telewizyjnymi przedstawieniami świata pełni kluczową rolę dla sprawowania i wykonywania władzy we współczesnym świecie⁶. Znaczenie mediów polega na tym, iż dostarczają globalnej mapy poznawczej, która pozwala połączyć różnorodne informacje w całościowy obraz światowej polityki i ukazać powiązania i związki pomiędzy poszczególnymi wydarzeniami. Siła mediów polega na ich dostępności a ponadto w wielu wypadkach media dostarczają obrazowej formy wyjaśnienia zjawisk międzynarodowych, która jest dużo łatwiejsza w odbiorze niż tradycyjne formy wyjaśniania zjawisk międzynarodowych praktykowanych przez teoretyków stosunków międzynarodowych⁷. Rolą i głównym zadaniem geopolityki popularnej jest zrozumienie i wyjaśnianie w jaki sposób kultura popularna i jej formy składają się na kontekst, w którym nasze wyobrażenia o świecie i o innych lu-

⁵ G. Toal, S. Dalby, *Intorudtion: Rethinking geopolitics: toward a critical geopolitics*, [w:] *Rethinking geopolitics*, eds. G. Toal, S. Dalby, Londyn 1998, s. 5.

⁶ G. Toal, *Critical geopolitics*, Londyn 1996, s. 250.

⁷ J. P. Sharp, *Reel geographies of the new world order*, [w:] *Rethinking geopolitics*, eds. G. Toal, S. Dalby, Londyn 1998, s. 153.

dziach są kształtowane i interpretowane. Podejmuje ona problem wpływu mediów na kształtowanie się wyobrażeń geopolitycznych, które decydują o sposobie postrzegania samych siebie, swojego miejsca i roli w świecie, otoczenia zewnętrznego, innych krajów i społeczności. Pytaniem, na które starają się odpowiedzieć badacze związani z tym kierunkiem analiz geopolitycznych, jest w jaki sposób kultura popularna wpływa na kształtowanie się wyobrażeń geopolitycznych dominujących w ramach opinii publicznej. W jaki sposób codzienne przekazy medialne za pomocą filmów, reportaży telewizyjnych, seriali, wiadomości, kolorowych magazynów, decydują o sposobie postrzegania świata zewnętrznego.

Termin geopolityka popularna używany jest do podkreślenia, iż gazety oraz inne formy przekazów medialnych mają znaczący wpływ na kształtowanie się przedstawień i obrazów świata zewnętrznego. Oddziaływanie mediów ma charakter „polityczny” gdyż ukształtowane w ramach opinii publicznej wyobrażenia geopolityczne posiadają istotny wpływ na prowadzoną przez państwo politykę zagraniczną. Geopolityka popularna stanowi interdyscyplinarną dziedzinę wiedzy będącą pomostem pomiędzy geopolityką a teorią mediów i komunikowania masowego. Badacze związani z tym nurtem przyjmują, iż:

1. media mogą odgrywać kluczową rolę w koncentrowaniu uwagi odbiorcy na określonych treściach i tematach przez co widz uważa je za ważne (*agenda setting theory*). Oznacza to, iż media mogą wpływać na sposób przekazywania i interpretowania określonych wydarzeń;
2. media częstokroć mogą wpływać na przebieg wypadków i procesów za pomocą partykularnego sposobu interpretacji lub przedstawiania zdarzeń. M.in. podczas wojny domowej w Bośni brytyjskie media opisując konflikt używały określenia „holocaust” co miało ukształtować przekonanie o moralnej odpowiedzialności Europy i USA za powstrzymanie Serbów i ludobójstwa bośniackich cywilów;
3. film i pozostałe media mogą być wykorzystywane do stereotypizacji „innych”, a tym samym do artykulacji i reprodukcji tożsamości narodowej;
4. konsumpcja filmów oraz pozostałych przekazów medialnych nie musi być zgodna z intencjami nadawców przekazów medialnych. Istnieją różnorodne sposoby interpretacji medialnych przekazów⁸.

Geopolityka popularna stanowi obecnie jedne z najdynamiczniej rozwijających się działów geopolityki krytycznej. W jej ramach pojawiają się m.in. analizy wpływu jaki na kształtowanie się wyobraźni geopolitycznej posiada kino i filmy⁹, telewizje informacyjne, takie jak CNN, czy też Al.-Jazeera¹⁰, kolorowe magazyny¹¹, a także filmy

⁸ K. Dodds, *Global geopolitics. A critical...*, s. 75.

⁹ Por. *Cinema nad Popular Geo-Politics*, eds. M. Power, A. Crampton, Londyn 2007; M. J. Shapiro, *Cinematic geopolitics*, Londyn 2009; F. Jameson, *The geopolitical aesthetic: cinema and space in the world system*, Bloomington 1992.

¹⁰ Por. C. Barker, *Global television*, Londyn 1998; P. Robinson, *The CNN factor*, Boulder 2002; M. El-Nawawy, A. Iskandr, *Al-Jazeera*, Boulder 2002.

¹¹ Por. J. Sharp, *Condensing the Cold War: Reader's Digest and American Identity*, Minneapolis 2000.

rysunkowe¹². Szczególnie wiele analiz poświęconych jest roli filmu w kształtowaniu geopolitycznych wyobrażeń, a zwłaszcza związkom występującym pomiędzy amerykańską polityką zagraniczną a hollywoodzkimi produkcjami filmowymi, które pod postacią rozrywki budują obraz świata zgodny z kierunkami amerykańskiej polityki zagranicznej ukazując źródła zagrożeń dla bezpieczeństwa narodowego (radzieckie „imperium zła”, islamscy terroryści) a także przyczyniają się do kształtowania i reprodukcji „amerykańskiej tożsamości”. Geopolitycy podejmujący problem związków pomiędzy kulturą popularną a sytuacją międzynarodową wskazują, iż w okresie drugiej wojny światowej Hollywood został „wysłany na wojnę” i wyprodukowano wiele filmów, takich jak *Days of Glory* (1943), *North Star* (1943) czy też *Mission to Moscow* (1943), które miały ukazać, iż ZSRR jest wartościowym aliantem nie tak różnym od pozostałych krajów antyhitlerowskiej koalicji. W zmienionej sytuacji geopolitycznej, a w szczególności w pierwszym okresie zimnej wojny wytwórnie Hollywoodu wyprodukowały filmy mające wytworzyć poczucie zagrożenie i przestrzegać przed możliwą infiltracją ze strony komunistycznych szpiegów. Były to m.in. *Behind the Iron Curtain* (1948), *I Married a Communist* (1949), *The Red Menace* (1949), *Big Jim McClain* (1952), czy też *My Son John* (1953)¹³. Wskazuje się, iż „geopolityczna” rola Hollywoodu nie uległa zmianie a wręcz wzrosła wraz z powszechnym dostępem do filmów. Dlatego też w reakcji na ataki terrorystyczne we wrześniu 2001 r. i ogłoszoną przez administrację prezydenta Georgea Busha jr. „wojnę z terroryzmem”, oficjalni przedstawiciele Pentagonu spotykali się z hollywoodzkimi reżyserami i scenarzystami aby uzyskać wsparcie dla wojny z terroryzmem. Doradcy Białego Domu spotkali się również z władzami hollywoodzkich wytwórni aby omówić rolę Hollywoodu w przygotowaniu i opracowaniu odpowiedniego ideologicznego przekazu nie tylko dla publiczności amerykańskiej ale dla odbiorców filmowych produkcji na całym świecie. Filmy, takie jak *Helikopter w ogniu* (2001), czy też *Za linią wroga* (2001) pełne patosu i obrazów patriotyzmu amerykańskich żołnierzy stanowią sposób na gloryfikowanie amerykańskich operacji wojskowych prowadzonych w imię „wojny z terrorem” czy też „interwencji humanitarnych” i są jednocześnie sposobem na kształtowanie wyobrażeń odnośnie zaangażowania amerykańskich wojsk poza granicami kraju¹⁴.

Problemem związanym z rozwojem geopolityki popularnej jest fakt, iż większość badaczy podejmujących ten problem wywodzi się przede wszystkim z Europy i Ameryki Północnej co powoduje, iż ich analizy dotyczące budowania partykularnego obrazu świata są ilustrowane przykładami związanymi z mediami anglojęzycznymi, takimi jak Holly-

¹² K. Dodds, *The 1982 Falklands War and a critical geopolitical eye: Steve Bell and If cartoons*, „Political Geography” 1996, vol. 15, no. 6–7, s. 571–579; Berg E., *Some unintended consequences of geopolitical reasoning in post-Soviet Estonia: texts and policy streams, maps and cartoons*, „Geopolitics” 2003, vol. 8, s. 101–120.

¹³ M. Power, A. Crampton, *Reel geopolitics: cinemato-graphing political space*, de. M. Power, A. Crampton, Londyn 2007, s. 2.

¹⁴ Ibidem, s. 1.

wood, BBC, CNN, czy też Głos Ameryki. Brak jest natomiast analiz z innych regionów świata poświęconych telewizjom i gazetom arabskim, irańskiej kinematografii, chińskim gazetom, czy też rosyjskiej telewizji¹⁵. Nie mniej jednak geopolityka popularna stanowi jeden z istotnych elementów odrodzenia się geopolityki w pozimnowojennym świecie. Włączenie do analiz geopolitycznych takich elementów, jak problemy kształtowania „wyobrażeń geopolitycznych” poprzez masowe przekazywanie informacji i wytwory kultury popularnej powoduje, iż geopolityka stanowi obecnie interdyscyplinarne i wielowymiarowe narzędzie analiz, starające się łączyć różne perspektywy badawcze i sposoby myślenia o związkach pomiędzy geografią a polityką. Ta wielowymiarowość geopolityki została wymuszona przez fakt, iż koncentracja na tradycyjnych, geograficznych, elementach analizy, takich jak: terytorium, położenie geograficzne, klimat, surowce naturalne, ludność (jego liczebność i struktura), specyfika granic, nie pozwoliłaby na budowę wartościowych analiz politycznych. Dlatego też, nawiązując do tzw. geografii humanistycznej, większą wagę przypisano czynnikowi ludzkiemu oraz takim jak religia, ideologia, opinia publiczna, mass media, kultura, język, komunikacja, handel, gospodarka, psychologia, struktura społeczna, moralność itp. Elementy te powiązano z tradycyjnymi obszarami badań geopolitycznych uzyskując dzięki temu bogatszy obraz świata, a zarazem przełamując dotychczasowe mity i stereotypy, które narosły wokół tej dyscypliny badań. Geopolityka popularna stanowi obecnie jeden z najszybciej rozwijających się nurtów w ramach krytycznego podejścia w geopolityce będąc jednym z ważnych elementów odnowienia tej dyscypliny badań.

---

¹⁵ K. Dodds, *Geopolitics. A very short introduction*, Nowy Jork 2007, s. 146.